

İTTİHATÇILAR VE İZMİR SUİKASTI

Mehmet Kürşad YAVAN*

Öz

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'nın son yıllarına egemen olmuş, Milli Mücadele'de büyük yararlıklar göstermiş ve Cumhuriyet devrinin ilk döneminde mühim işlere imza atmış bir teşkilattır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında faaliyet yürüten İttihatçılar, partinin kapatılmasının ardından bir köşeye çekilerek yaşamlarına devam etmişlerdir. Fakat bir grup köşesine çekilmedi. Bu grup, İttihat ve Terakki'nin komitacı kesimiydi.

Bu kesim, iktidarı ele geçirmek için bir suikast girişiminde bulunacaklardır ve İzmir Suikastı gerçekleşmiş olacaktır.

İzmir Suikastı, çok partili yaşama geçiş evresinden sonra ortaya çıkan, Mustafa Kemal muhalifliğinin doğurduğu bir tertip hareketidir. Suikastın temelinde yatan sebepler, salt Mustafa Kemal karşıtlığı olmamakla birlikte, asıl maksadın eski İttihat ve Terakki fırkasını canlandırmak ve bu düsturda ilerlemek olduğu dönemin İstiklal Mahkemeleri raporlarında mevcuttur. Bunun yanı sıra 1 Kasım 1918 gecesini fesh eden başka bir parti ismi kullanan ve yeraltı yapılanması olarak devam eden İttihatçılık ruhunun son silahlı komitacı eylemi olan İzmir Suikastı, İttihatçıların en başından beri kendilerine şiar edindikleri iktidarı ele geçirme tutkusunun eyleme dökülmüş halidir.

Anahtar kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir, Ziya Hurşit, İstiklal Mahkemeleri, Suikast.

İttihatçılar and İzmir Assassination

Abstract

Committee of Union and Progress is an organization, which dominated the last years of the Ottoman Empire, contributed greatly to the Turkish struggle for independence and done important things in the first period of the Republican era.

After the declaration of the Republic, the Unionists were involved in politics under the banner of Terakkiperver. Following this party's disbanding, the Unionists. But one group within them did not. This was the Komitadji group.

This group would attempt an assassination in order to obtain the political power and İzmir assassination will be realized.

* Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi.

İzmir Assassination is an assassination attempt, born out of opposition to Mustafa Kemal that occurred after the transition to multiparty politics. As shown in the reports of the Independence Courts, the only motivation behind the attempt was not opposition to Mustafa Kemal but to revive the Committee of Union and Progress and proceed accordingly. Furthermore, İzmir Assassination, the last armed action of Unionism spirit, which had abolished itself on 1st November 1918, denoted itself with another party name and continued to exist as an underground group, is the embodiment of everlasting Unionist passion for obtaining power.

Keywords: *Committee of Union and Progress, Progressive Republican Party, İzmir, Ziya Hurşit, Independence Courts, Assassination.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme süreci baz alınarak yapılan incelemelerde, İzmir tertibi, her ne kadar hoş karşılanmasa bile, ilerleyen safhalarda rakiplerini saf dışı bırakmak isteyen Gazi Paşa'nın elinde bir koza dönüşmüştür. Gerçek şu ki, Reis-i Cumhur'a yapılmak istenen suikast, şahıs odaklı olmaktan çok devlet odaklı olan bir vakaya evirilmektedir. İttihatçılar bu girişimlerinde devleti ele geçirmek ve eskisi gibi tek iktidar olmak gayesini gönüllerinde barındırsalar bile, özellikle tetikçi olarak kullanılan isimler Mustafa Kemal ile geçmiş dönemlerde sıkıntı yaşamış kimselerdir. Gazi Paşa'nın ise bu suikasttan sonra kendisine muhalif olan birçok ittihatçıyı suçsuz olmasına rağmen yargılatması ve çoğunu idam ettirmesi, eline geçen kozu iyi değerlendirmesinin sonucudur.

İttihat ve Terakki'nin yeraltı örgütlenmesi olan Karakol ve M.M. Teşkilatlarının, kendisini fesih eden İttihat ve Terakki'nin devamı olan Teceddüd Fırkası'ndan daha aktif olarak çalışmaları, artık cemiyetin bir yeraltı örgütü olduğunun en büyük kanıtıdır. Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin, ilk safhalarında siyasi partilerden daha çok direniş örgütlerine ihtiyaç duyması, cemiyetin arta kalanlarının Cumhuriyet'in ilanına kadar particiliğe önem vermemelerine sebep olmuştur. Bu, Milli Mücadele zamanında siyasi partiler kurulduğu gerçeğini değiştirmemekle beraber, İttihatçıların komitacı ruhundan da vazgeçmediğini kanıtlar niteliktedir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) da, kurucuları ve yaptıkları bakımından İttihat ve Terakki'nin devamı olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar bu, kanıtlanabilirlik bakımından eksik bir söylem olsa bile parti kurucularının ve İzmir Suikastı sonrası yargılananların TCF'ye mensup kişiler olması, İttihat ve Terakki'nin siyasi olarak Türkiye'de hala etkili olduğunu ispatlamaktadır. Bu etkinin en son yansıması da İzmir Suikastı'dır.

Cemiyetin, 1902 Birinci Jön Türk Kongresi itibariyle uygulamaya koyduğu şiddet politikasının bir getirisi olan ihtilalcilik, komitacılık anlayışının son eylemi İzmir Suikastı'dır. Çünkü İttihatçılar, her zaman iktidarı ele geçirme yoluna gittiler ve bu süreçte gerekli olan her tarz eylemi kendilerince meşru gördüler. İzmir Suikastı'nın temeli aslında 1902 yılında atıldı. İzmir Suikastı'nın ardından atılan gazete manşetleri de İttihat ve Terakki'nin gizli yapılan-

masına dikkat çekmişlerdir. Bu yüzden bu tertibi incelerken kısaca İttihat ve Terakki'ye, Karakol Cemiyeti'ne, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na değinmek, suikastı anlamamıza katkıda bulunacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk olarak İttihad-i Osmani adıyla 1889 yılında kurulmuştur. Kurucuları, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğrencileri İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşat'tır.¹ Örgüt daha sonra, Tıbbiye dışındaki diğer yüksek okullarda da hızla yayılmaya başladı ve gizliliği esas alarak şehirlerde hücrelenme sistemine gitti.

Osmanlı Devleti'nin, günden güne kötüye giden durumu, İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin adam kazanmasını kolaylaştırıyordu. Artarak devam eden toprak kayıpları, istibdat diye anılan Abdülhamid yönetimi ve azınlık isyanları, memleket meselesine kafa yoran her kesimden insanı cemiyete kavuşturuyordu. Sultan Hamid'in, 93. Harbi itibarıyla yürürlükten kaldırdığı, daha yumuşak bir tabirle tatil ettiği Osmanlı Meclisi yerine, kendi geliştirdiği Hafiyeye ağı ile uyguladığı tek adamlık sisteminin bir getirisi olan istibdat yönetimi, İttihat ve Terakki'nin asıl çıkış sebebi olarak gösterilmektedir.

Cemiyetin büyümesinin tek sebebi, bu baskıcı iktidar değildir elbette. Yıllardır devam eden toprak kayıpları ve azınlıkların isyanları, Türk gençlerini bir kurtuluş çabasına sevk ediyordu ve bu kurtuluşun yegane çaresinin örgütlenmek olduğu gerçeğine varmalarına sebep oluyordu.

İttihad-i Osmani Cemiyeti, başlangıçta ihtilalcı düşüncelerden uzaktır. Bunun yerine daha çok gazete ve dergi çıkartmaya yönelmiştir. Bu maksatla, cemiyetin Paris Şubesi Başkanı Ahmed Rıza, Meşveret'i çıkartarak yönetime karşı ıslah edici bir politika gütmüştür. Bununla birlikte Jön Türkler, daha çok gizli toplantılar yapmak ve yurt dışından gelen yazıları okumakla zaman geçiriyorlardı. Özellikle Ali Şefkati'nin ve Namık Kemal'in yayınları, örgüte katılan gençleri bir hayli etkiliyordu.²

1895 yılına gelindiği vakit, Meşveret'in de çıkmasıyla beraber İttihad-i Osmani Cemiyeti'nin adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu.³

Kuruluş tarihi olan 1889 yılından, Meşveret'in çıkış tarihi olan 1895 yılına kadar geçen süre içerisinde cemiyetin, çok büyük bir hareketi yoktur. Bu dönemler içerisinde vukuu bulan olaylar da büyük çaplı değildir ki anılar dışında belli başlı kaynakça da yoktur. İttihat ve Terakki ile ilgili ilk kaynak ise 1895 yılında cemiyetin yayınladığı nizamname ve tüzüktür.⁴ Bu nizamname ile teşkilatın genel hatları oluşturulmuştur. Nizamnameye göre cemiyetin merkezi İstanbul'dur ve yönetim kurulu bir başkan olmak üzere beş kişiden oluşmaktadır. Bu merkez yapının ismi Meclis-i İdare'dir.⁵ Cemiyetin

¹ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıların*, ALFA Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 27.

² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014, s. 50.

³ Ahmed Rıza, *Anılar*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 17.

⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 57.

⁵ Akşin, *a.g.e.*, s. 58.

diğer üyeleri, bu beş kişinin oluşturduğu ve başkanı olduğu beş farklı kola mensupturlar. Bunlar hücre diye anılmaktadır. Cemiyet, ilk nizamnamesinde çok katı değildir ve örgütü büyütme prensibini uygulamaktadır.

1902 yılına kadar Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti sessizliğini koruyarak, Sultan Hamid'in tazyikinden korunma yoluna gitti. Öyle ki Padişah, Avrupa'da bulunan Jön Türkleri çeşitli vaatlerle kendi safına çekiyor ve böylece cemiyeti içeriden bitirmeye çalışıyordu. Sultan bu politikasıyla başarılı oldu ve başta Mizan Gazetesi'nin sahibi Mizancı Murad olmak üzere birçok Jön Türk, Abdülhamid'den para ve mevki alarak saflarını değiştirdiler. Geriye kalan az sayıdaki Jön Türk ise, Paris'te Ahmed Rıza'nın çevresinde toplanarak mücadelelerine devam ettiler.

1902 yılı, bu yüzden Jön Türkler için bir dönüm noktasıdır. 4 Şubat tarihinde Prens Sabahattin'in çağrısıyla Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi gerçekleşti.⁶ Bu kongrede Jön Türkler, Ahmed Rıza grubu ve Prens Sabahattin grubu olarak ikiye ayrıldılar. Bu ayrılığın temel noktası, Prens Sabahattin'in ortaya attığı fikirlerdi. Bu fikirlerin ilki, yabancı müdahalesinin davet edilmesiydi. Ahmed Rıza grubu bu düşünceye ve Adem-i Merkezîyetçiliğe karşı çıkmaktaydılar. Nitekim kongre de Ahmed Rıza tarafında yer aldı ve Prens Sabahattin'in bu düşüncesi boşa çıkmış oldu.

Kongrenin ikinci tezi ise, cemiyete askeri kuvvetlerin de katılımını sağlamaktı. Böylece devrime giden yolda, askeri müdahaleler ve şiddet politikası uygulanacaktı. Kongrede bu karar kabul edildi ve cemiyetteki asker sayısı bu yıldan sonra arttı.

Kongrenin bu kararı, İttihatçıların *ihtilalci* düşünce yapısına bürünmelerine sebep olacak ve İzmir Suikastı da bu ihtilalci düşüncelerin bir meyvesi olarak tarihe geçecektir.

1902 yılından 1906 yılına kadar Jön Türkler, memlekete gizlice sokulan kitapları, havadisleri ve mecmuaları okudular. Bu süre içerisinde askeriyede, özellikle Bahriye'de güçlenen Jön Türkler, bu kurumun neredeyse tamamını ele geçirmişlerdi.⁷ Bunun yanı sıra, Balkanlarda da sular durulmuyor, her gün Sırp ve Bulgar çeteleri tarafından basılan Türk köylerinde binlerce can yitiriliyordu. Buna paralel olarak, Harp Akademisi'nden mezun olan genç subaylar da, Manastır'da bulunan Üçüncü Ordu'ya atanıyorlar ve Rumeli'nin bu durumunu canlı olarak görüp, Abdülhamid yönetimine karşı büyük bir nefret beslemeye başlıyorlardı. Filhakika, bu nefretin en önemli sebeplerinden biri de Alaylı ve Mektepli ayrımıydı.

Rumeli'nin bu durumu, Abdülhamid yönetimine karşı duyulan kırgınlık ve Rumeli'nin Avrupa müdahalesine açık bir duruma gelmesi, Selanik'te yeni bir teşkilat kurulmasını zaruri bir hale getirdi. Bundan dolayı, Eylül 1906 yılında Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti oluşturuldu. Kurucularından biri ise, daha sonra Osmanlı Sadrazamı olacak olan Talat Paşa'ydı.⁸

⁶ Akşin, *a.g.e.*, s. 80.

⁷ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 24.

⁸ Akşin, *a.g.e.*, s. 105.

Mart 1907 tarihine gelindiği vakit, Saray'ın, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni fark edip önlem almasıyla birlikte, cemiyetin önemli iki siması olan Ömer Naci ve Hüsrev Sami tutuklanmamak maksadıyla Paris'e gittiler. Burada Ahmed Rıza grubunu bularak, Terakki ve İttihat ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni birleştirmek amacıyla görüşmelere başladılar. Hem Paris hem de Selanik'in karşılıklı rızaları sonucunda iki cemiyetin birleştirilmesi kararı alındı. Farklı Osmanlı aydınlarının da fikirleri doğrultusunda uygun bulunan prensiplerle, 27 Eylül 1907 yılında iki taraf resmen birleşti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş oldu.⁹

Bu birleşim, 1926 yılına kadar gidecek olan bir sürecin başlangıcıdır. 1889 yılında kuruluş, 1895 yılına kadar hakkında resmi bir kaydın olmaması, İttihat ve Terakki'nin kesin kuruluş tarihi olarak 1907 yılını kabul etmemize sebep olmaktadır. Bu tarihe kadar da üyelerin Jön Türkler diye adlandırılıp, daha sonra ise İttihatçı diye curnallenmeleri de, kuruluşun 1907 olarak kullanılmasına sebep olmaktadır.

İttihat ve Terakki, 1908 yılına kadar özellikle ordu içerisinde örgütlendi. İkinci ve Üçüncü Ordular, cemiyetin yuvalandığı ve fikirlerini yaydığı mecraların başında geliyordu. Bunu takriben, Haziran ayında Rus Çarı ve İngiltere Kralı, Reval'de *Makedonya Sorunu* üzerine görüşme düzenlediler ve Makedonya'nın yabancı denetiminde kalmasını kararlaştırdılar. Bu görüşme Selanik'e ulaşınca İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçme kararı aldı.¹⁰ Tek sebep de bu değildi. Abdülhamid'in hafiyeleri, Makedonya'da İttihat ve Terakki'nin hücrelerine sızmayı başarmışlar ve İstanbul'a cemiyetle ilgili raporlar sunmaya başlamışlardı.

Bütün bu sebeplerden dolayı, 3 Temmuz 1908 yılında Resneli Niyazi, 200 adamıyla gerekli silahları garnizondan alarak dağa çıktı.¹¹

Temmuz isyanı, aynı ayın 23'ünde sonuçlandı ve 2. Meşrutiyet ilan edildi. Böylece İttihat ve Terakki, ilk başarısını sağlamış oluyordu. Bundan sonraki dönemlerde cemiyet, tam olarak iktidara gelmeyi düşünmedi. Yalnızca kabineye birkaç İttihatçı sokmakla yetindi. Bunun dışında, 33 yıl sonra, meclis seçimleri tekrar yapılmıştı ve İttihat ve Terakki Fırkası, meclisin büyük çoğunluğunu oluşturmaya muvaffak olmuştu.

İttihat ve Terakki, böylece ihtilalci düşüncenin ilk başarısını elde etmiş oluyordu. Bu başarıya giden yolda, isyanı bastırmaya gelen Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Sidon Vapurunda Padişah Yaveri Sadık'ın vurulması ve Alay İmamlarının ortadan kaldırılması, cemiyetin silahlı güce dayandığının en büyük göstergesidir. Bu silahlı güç ve ihtilal yapısı, hiçbir zaman değişmeyecektir ve Gazi Paşa'ya yapılacak olan suikastta etkili olacaktır.

İttihat ve Terakki'nin 1908 devrimine, Nisan 1909 yılında karşı devrim yapılmak istendi. Bu amaçla, özellikle dini kesim ayaklanarak 12 Nisan 1909'da Taşkışla'yı işgal ederek isyanın ilk kıvılcımını attılar.¹² Tarihte bu isyana 31 Mart Vakası denir. Bu isyanın askeri kanadını Avcı Taburları oluştururken,

⁹ Akşin, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 141.

¹¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 20.

¹² Zürcher, *a.g.e.*, s. 149.

dini ayağını ise İttihat-i Muhammedi Cemiyeti ve Volkan Dergisi başyazarı Derviş Vahdeti oluşturmaktaydı. Siyasi kanadında ise, yeni kurulmuş olan Ahrar Fırkası vardı.

31 Mart Vakası'nın, hükümet tarafından durdurulamaması ve 2. Meşrutiyet'in tehlikeye girmesi sonucunda, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu, 24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girdi.¹³ İsyanı kısa sürede bastırdı. Bu isyan sonucunda da 2. Abdülhamid hal edildi ve 33 yıllık saltanatı sona erdi. Sirkeci'den kalkan bir tren ile Dimetoka'ya yollandı.

31 Mart Vakası'ndan sonra, İttihat ve Terakki, hükümet nezdinde daha rahat temaslarda bulunmaya başladı.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın ilk meclise hakim olduğu vakit, 29 Eylül 1911 tarihidir. Trablusgarp Savaşı'nın başlamasından dolayı, istifa eden kabinenin yerine, Sait Paşa hükümeti kurdu. Yeni kabine ittihatçıydı. Fakat, ordu içerisinde İttihat ve Terakki'ye karşı olan Halaskar Zabitan Grubu, 16 Temmuz 1912'de tehdit ve baskıyla, Sait Paşa Hükümeti'ni düşürdü.¹⁴

Bu darbenin ardından Balkan Savaşları başladı ve Osmanlı Devleti, büyük yenilgiler alarak Edirne'ye kadar geriledi. Kamil Paşa Hükümeti'nin Edirne'yi Bulgarlara teslim etmek istemesi İttihatçılar için bir fırsattı ve hem bunu engellemek hem de devlete tam manasıyla hakim olabilmek maksadıyla 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali Baskını'nı gerçekleştirdiler. Baskının başını çeken Enver Paşa, daha sonra hızla yükselecek ve Harbiye Nazırı olarak Osmanlı'nın kaderini elinde tutan adam olacaktı.

23 Ocak 1913 yılından sonra, 1 Kasım 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki tam iktidar olarak yoluna devam etti. 29 Ekim 1914 yılında Osmanlı Devleti, Cihan Harbi'ne girdi ve İttihatçılar bunda bir numaralı etken oldular. Ordu, İttihatçılar tarafından reform edildi, çeşitli eğitim programları oluşturuldu, kapitülasyonlar kaldırıldı ve en önemlisi de Cumhuriyet'in temelleri atıldı.

Cihan Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Yeni Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ülke içerisinde İttihatçı avı başlattı ve böylece, Ermeni Tehciri'nden de sorumlu tutulan sekiz İttihatçı lider 1 Kasım gecesi ülkeyi terk etti. Aynı günlerde de İttihat ve Terakki Fırkası kendisini fesih etti ve böylece bir devir kapanmış oldu.

Resmi olarak İttihat ve Terakki'nin kapanması, üyelerinin İttihatçı kimliklerini terk etmeleri manasına gelmemektedir. Öyle ki, Milli Mücadele zamanında Karakol ve M.M. Gruplarını kuranlar ve Anadolu'ya silah sevkiyatı yapanlar da yine İttihatçılardır. 1918-1920 yılları arasındaki Kongre İktidarları zamanında yapılan otuz kongrenin içerisinde de azımsanamayacak kadar İttihatçı vardır. Durumun böyle olması ve İstiklal Harbi'nin komuta heyetinin İttihatçılardan oluşması, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber İttihatçıları yine partileşmeye götürecektir, bu partileşmenin ve ihtilalcı düşüncenin sonucu da İzmir Suikastı olacaktır.

¹³ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 217.

¹⁴ İsmail Küçükılınç, *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihatçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 148.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber çok partili yaşama geçişin ilk aşamasını oluşturan siyasi partidir. Her ne kadar çok partili yaşama geçiş evresi, Osmanlı zamanında 2. Meşrutiyet ile başlasa bile baz alınan temel unsur Cumhuriyet kavramı olduğu için Terakkiperver büyük bir önem kazanmaktadır. Temelini İttihatçıların oluşturması ve fikir sisteminin kökünün Osmanlı'ya kadar uzanması, TCF'yi yakın tarihimizde ve demokrasi tarihimizde önemli bir konuma taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yurt içinde gelişen inkılap hareketleri, bu hareketlere karşı olan muhalif grubu bir araya getirmekteydi. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal'in tutum ve davranışları, hem halk hem de meclis nezdinde diktatörlük olarak algılanmakta ve kendisine karşı kuşkuyla yaklaşılmaktaydı.¹⁵

Tüm bu olaylar, yeni bir muhalif parti kurulması yolundaki düşünceleri arttırmaktaydı. Bu sıralarda da, Cumhuriyet Anayasası gereğince, iki görevli mebuslara sadece birini tercih etmeleri ve diğerinden ayrılmaları bildirildi.¹⁶

Bu talimat, özellikle ordu içerisindeki subaylar tarafından uygulanmaya koyuldu. Kazım Karabekir Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği bir telgraf ile 1. Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek mebusluk görevini tercih etti. Hemen ardından Konya'daki 2. Ordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 30 Ekim 1924 yılında görevinden istifa ederek mebusluk mesleğine devam etme kararı aldı. Aynı şekilde Refet Paşa da tekrar mebusluk görevine devam etti.¹⁷

Bütün bu istifaların ardından 1924'ün kışında, Halk Fırkası içerisinde cereyan eden muhalefet gitgide büyüdü. Bilecik Mebusu Dr. Fikret Bey'in Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı'nın kaldırılıp görevlerinin İçişleri Bakanlığı'na aktarılması ile ilgili kanun teklifi meclise ulaştığında¹⁸ Gazi Paşa, kuşkuya düşerek muhalefetin iyice kök saldığına farkına vardı.

Özellikle göç ve iskan politikası üzerinden meclis içerisinde sert tartışmalar yaşanıyordu. Rıza Nur'un da Yunanistan'dan gelen göçmenlerin, güzel bir şekilde yerleştirilememesi ve taşıma işlemi sırasında ortaya çıkan aksaklıkların yüz kızartıcı durumda olduğunu belirtmesi, meclisin çalışmasına olan eleştirileri git gide arttırmaktaydı. Aynı şekilde Manisa Mebusu Abidin Bey'in bu duruma sebep olanların ortaya çıkarılmasını talep etmesi de muhalif kesimi güçlendirmekteydi. Bütün bu sert muhalefetin ardından Zonguldak Mebusu Tunali Hilmi Bey, hiç kimsenin bu yanlışlardan sorumlu olmadığını ve ayrılan bütçenin yetersiz olduğunu söyleyerek başka bir çözüm yoluna girdi.¹⁹

Gazi Paşa, meclis içerisindeki muhaliflerin güçlendiğini ve Halk Fırkası'nın fire vermeye başladığını gözlemledikçe içerisinde bir kuşku uyanmaya başlı-

¹⁵ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 71.

¹⁶ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁷ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁸ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 75.

yordu. Kendisine karşı eski paşaların bir komplo kurmasından şüpheleniyordu. Bu yüzden 30 Ekim gecesi Fevzi Paşa'yı arayarak mebusluktan istifa etmesini söyledi. Fevzi Paşa bunu hemen yerine getirdi.²⁰ Daha sonra Gazi Paşa, komutanlık görevinde bulunan diğer mebuslara da aynı telgrafi yollayarak mebusluktan istifalarını istedi. Hemen o gece İzmir'deki 1. Kolordu Komutanı İzzettin, Balıkesir'deki 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet, İstanbul'daki 3. Kolordu Komutanı Şükrü Nailli ve Adana'daki 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa mebusluktan istifa ettiklerini Meclis Başkanı'na bildirdiler.²¹

Gazi Paşa, ikinci bir tedbir olarak da gensoru görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaları meclisten uzak tutmaya karar verdi. Her ikisine de askerlik görevlerinin başında bulunmaları emredildi. Kazım Paşa böylece Meclis toplantılarına katılmadı ve Ali Fuat Paşa da Konya'ya gönderildi.²²

Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına sebep olan ilk olay gerçekleşmiş oldu.

Gensorunun mecliste tartışıldıktan sonra yeni bir kabine kuruldu ve İsmet Paşa, hastalığının ilerlemesini gerekçe göstererek istifa etti.²³ (Bkz. Ek-1) Bu olay, yakın zamanda kurulmuş olan TCF'ye karşı alınan bir önlemdi.²⁴ Böylece, Gazi Paşa ve silah arkadaşları arasındaki yol ayrımı ortaya çıkıyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındaki ikinci sebep ise fikir ayrılıklarıdır. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Cumhuriyet taraftarı bir yapıdayken, muhalif kanat ise Anayasal Monarşi taraftarıydı.²⁵ Bu düşünce geleneksel yapıyla alakalıdır. 500 yıllık Hilafetten kopulmaması gerektiği ve halk ile yönetim katının arasındaki kutsal bağın böyle sürdürülebileceği kanısı yaygındı. Ayrıca, devlet içerisindeki İslam geleneklerinin halifenin varlığı ile devam edebileceği öngörülmektedir.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının düşüncesi ise tam tersi yöneydi. Halifelik kurumunun varlığının devam etmesi onlara göre gericilikti.²⁶

Mustafa Kemal Atatürk, Halk Partisi'ni, meclisten öte bir yürütme organı haline getirerek, muhaliflerinin Halifelik düşüncesini egale etmeye kararlıydı. Bu amaçla 29 Ekim tarihinde meclise bir anayasa değişikliği önergesi verdi. Bu önergeye göre Türkiye bir cumhuriyet olacak ve bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilecekti. Uzun tartışmalardan sonra önerge kabul edildi ve Gazi Paşa cumhurbaşkanı oldu.

Meclis içerisindeki rekabetler, tutucu ve ilerici diye adlandırabileceğimiz fikir ayrılıkları ve Milli Mücadele'nin ardından başlayan yol ayrımı en sonunda Halk Fırkası'nın karşısında güçlü bir muhalif kitlenin belirmesine sebep

²⁰ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 75.

²¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 75.

²² Goloğlu, *a.g.e.*, s. 76.

²³ "Bu Hafta Baş Vekaletten İstifa Eden İsmet Paşa", *Servet-i Fünun*, 27 Kasım 1924.

²⁴ Mahmut Goloğlu da bu istifayı sağlık problemlerine dayandırmaktadır.

²⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s. 68.

²⁶ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 69.

oldu. Böylece bu muhalif kesim, başta eski İttihatçılar olmak üzere bir araya gelerek 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular.²⁷ Fırkanın isminde Cumhuriyet sıfatının kullanılması, daha sonra Halk Fırkası'nın da Cumhuriyet ismini partinin başına getirmesine sebep oldu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Başkanlığı'na Kazım Karabekir getirildi. Genel Sekreterlik görevini Ali Fuat Paşa üstlenirken, Başkan Yardımcılıkları Hüseyin Rauf Bey ve Dr. Adnan Adıvar'a verildi.

Parti, yönetim kurulunu belirledikten sonra parti programını açıkladı. Program şu şekildeydi: *"Partinin sistemi hürriyetperverlik ve halkın hakimiyeti düşüncesine dayanır. Genel hürriyetlere taraftardır. Din düşüncesine ve inançlarına saygılıdır. Cumhurbaşkanı seçilen kimsenin mebusluk sıfatı seçimden sonra sona erer. Milli birliğin bozulmaması için devletin denetlemesi kalıcı olmak şartıyla idari adem-i merkeziyet arttırılacaktır."*²⁸

Burada dikkat edilmesi gereken iki önemli husus vardır. Birincisi din düşüncesine ve inançlarına saygı kısmı, diğeri de Cumhurbaşkanı'nın mebusluk sıfatının sona erecek olması. Din ile ilgili olan kısım, halkın dini duygularını ve hilafeti tetikleyecek bir imge olarak algılandı ve partinin kapatılması sürecinde bu husus baş rolü oynadı. Cumhurbaşkanı'nın mebusluk sıfatına atıf yapılması ise, Gazi Paşa'nın partiler üstü bir konuma sahip olmasının istenmesinden idi.

Yeni partinin programı incelendiği vakit, sanılanın aksine muhafazakar değil de liberal olduğunu görürüz. Laik bir tutum içerisinde olan parti, aynı zamanda milliyetçi duygular da barındırmaktadır. Fakat bunlara rağmen, geçmişi ile kopmamakta ve geleneksel çizgisini terk edememektedir. Bütün bu sebepler dolayısıyla, halk nezdinde uyandıracığı tehlike göz önünde bulundurularak CHF tarafından belirli önlemler alınmaya başlandı. Öncelikle dogulu muhafazakar milliyetçiler ile uzlaşmaya varıldı. CHF'li mebusların disiplinleri sağlandı.

Meclis içerisinde iki partinin varlığını sürdürmesi ve birbirine zıt fikirler beslemeleri ortamı gerginleştiriyordu. Bütçe tartışmaları sırasında Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup altı mebusun Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın üzerine yürüyüp tabancayla öldürmesi sonucu gerginlik en yüksek noktasına ulaşmıştı.

Meclis'te bu olay yaşanmadan bir gün önce de Diyarbakır'da Cumhuriyet tarihinin ilk isyanı olan Şeyh Sait İsyanı başlamaktaydı.

1924 yılında Hilafet'in kaldırılmasıyla birlikte Kürt nüfusunu, Türkiye ile bağlı tutan sözde dinsel simge yok olmuştu.²⁹ Bu isyan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da sonunu getiren bir olguydu.

İsyanın büyümesi, hükümetin Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkartmasına sebep oldu. Bu kanuna göre, memleketin asayişini ve emniyetini ihlale yönelik her türlü teşkilat, tahrikât, teşebbüsât ve neşriyat Reis-i Cumhur'un emriyle men edilebilirdi.³⁰

²⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 250.

²⁸ Vahdettin Engin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 26.

²⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 253.

³⁰ Engin, *a.g.e.*, s. 27.

Bu kanun, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından eleştirildi. Fakat Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri mecliste kabul edildi. Bundan sonra da ilk faaliyet olarak Tevhid-i Efkâr, İstiklal ve Aydınlık gazeteleri kapandı. Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid Bey Çorum'a sürüldü.

İstiklal Mahkemeleri tarafından TCF'nin parti programında bulunan din düşüncesine ve inançlarına saygı cümlesi, gericiliği ve Şeyh Said İsyanı'nı kö-rüklediği ileri sürüldü. Bu yüzden hızlı bir şekilde TCF'nin şubelerinin bulun-duğu bazı binalar kapatıldı.

25 Şubat'ta meclise isyan ile ilgili durum bilgisi verilirken, Hıyanet-i Vata-niye Kanunu'nda da değişikliğe gidildi ve dinin siyasete alet edilmesini vatana ihanet suçları arasında değerlendirileceği duyuruldu.³¹

27 Nisan'da Şeyh Said'in yakalanması ile birlikte isyan bitmiş olsa bile, İstiklal Mahkemeleri faaliyetlerini sürdürdü. 3 Haziran'da aldığı bir karar ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isyanı desteklediği ve dini kullandığı ba-hanesiyle kapatıldı.

Böylece, çok partili yaşama geçiş evresi umulanın aksine çabuk bitiyordu. Halk Fırkası karşısında birleşen muhalefet, bir sene içerisinde dağıtılıyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için siyasi hayat tamamen bitmiş olsa bile, üyeleri daha sonra İzmir Suikastı içerisinde de yargılanacaktır. Birbiri ile bağlantılı bir şekilde devam eden olaylar dizisinin son aşaması İzmir Suikas-tı'dır. Bir nevi hesaplaşma ve yol ayrımının sonucu 15 idam olacak ve Gazi Paşa, bütün muhalifleri ve eski İttihatçıları temizleyerek yoluna devam edecektir.

İzmir Suikastı

İttihat ve Terakki'nin şiddet politikasının ve *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe* parolasının son adımı İzmir Suikastı'dır. Bu suikast ile Türk tarihindeki İttihatçılık pratikte son bulmuştur.

Her şey bir yana, bir zamanlar İttihatçıların içerisinde bulunmuş olan Gazi Paşa da bu cemiyetin yeteneklerini ve yapabileceklerinin farkındaydı. İttihat-çıların yeraltı örgütlenmeleri ve paramiliter yaptırım kuvvetlerinin gücü, Mus-tafa Kemal'in kendisini güvende hissetmemesine sebep olmaktaydı.³²

Mustafa Kemal ile İttihatçıların arası ilk başta 1909 İkinci Jön Türk Kong-resi sırasında açılmıştır. Bu kongre esnasında ordu ile siyasetin ayrılmasını savunan Mustafa Kemal'e başta Enver Bey itiraz etmiştir. Bu vakadan sonra cemiyet içerisinde gözden düşen Mustafa Kemal'in, 1916 yılında İttihat ve Terakki'den ayrıldığı dönemin hatıratları içerisinde mevcuttur.

Milli Mücadele zamanında da Karakol Cemiyeti ile görüşen Mustafa Ke-mal, Milli Mücadele'nin İttihatçı çizgiye sokulmak istendiğini fark edip, Kara-kol Cemiyeti ile olan ilişkisini asgari boyutlara indirmiştir. Sivas Kongresi'nde de mebuslara İttihatçı olmadıklarına dair yemin ettirilmesi, artık İttihat ve Terakki'nin, Gazi'nin nezdinde bittiğini gösteriyordu. İzmir Suikastı da bütün bu olayların yansımasıdır.

³¹ Zürcher, a.g.e., s. 254.

³² Zürcher, a.g.e., s. 257.

İttihatçılar, kendi egemenliklerini ihtilal yoluyla sağlamakta ustalaştıkları için, aynı girişimi Cumhuriyet'te de yapmaya karar verdiler. Bu maksatla İzmir'den önce bir Ankara Suikastı tertiplendi. Bu suikast, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından ortaya atıldı ve tetikçi olarak Ziya Hurşit seçildi.³³ Hurşit, Birinci Meclis'te mebus olarak görev yapmış ve Saltanat'ın kaldırılması kararına muhalif bir oy vermiştir. Deniz subayıdır. Ankara'da Aralık 1925 yılında yapılmak istenen bu suikast girişimi sadece düşünce olarak kalmıştır.

Tertipçiler, ikinci bir suikast girişimi yapmak için bu sefer Bursa'yı seçtiler. Gazi Paşa'nın 20 Mayıs - 13 Haziran 1926 tarihleri arasında Bursa'yı ziyaret etmesi, tertipçilerin bu şehri seçmelerindeki en büyük etkidir.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Ankara tertibi ile Bursa tertibi arasındaki zaman farkıdır. Yaklaşık beş aylık bir sürenin bulunması, tertipçilerin maksatlarıyla çelişmektedir. Gerçek şu ki, İttihatçıların Gazi Paşa'ya karşı bir suikast tertip edecekleri, yönetim kadroları tarafından bilinmekte veya hissedilmekteydi. Bu yüzden tertipçilerin bu kadar uzun süre ara vermeleri doğaldır. Bununla birlikte Gazi Paşa da bir suikasttan şüphelenmekte hatta yaptığı gezilerle bunu hissettirmektedir. Öyle ki, 16 Mayıs 1919 tarihinde ayrıldığı İstanbul'a ancak 1928 yılında geri dönmüştür.³⁴

Suikast girişiminin bilindiğine dair bir başka kanıt ise, Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey'in anlattıklarıdır. Faik Bey, anlattığına göre bir sabah kendisini görmeye gelen Rauf Bey tarafından uyandırılmış ve Mustafa Kemal'e bir suikast tertiplendiğini kendisine ilemiştir.³⁵ Bu suikastı yapacak kişi olarak da Şükrü Bey'in adını veren Rauf Orbay, söz konusu şahsın, bir gece Sabit bey ile kurduğu bir içki masasında tertibi ağzından kaçırdığını ve bu yolla haber alındığını da eklemiştir.

Bunun yanı sıra, 28 Haziran 1926 yılında açıklama yapan dönemin Ankara Valisi Atıf Bey, kıştan beri Ankara'da suikast için tertibat alındığını da belirtmiştir.

Sonuç olarak, Bursa tertibi düzenlenmeden çok önce, Ankara tarafında, bir suikast yapılacağı bilgisi mevcuttur. Bursa'daki tertip daha rasyoneldir. Ankara'daki sadece fikriyatta kalmışsa bile Bursa'daki kısmen eyleme dökmüştür. Şükrü Bey'den 150 lira alan Laz İsmail, Bursa'ya gelerek alan taraması yapmıştır. Fakat şehirden çıkışın zor olacağı ve yakalanma ihtimalinin yüksek olacağını düşünerek Bursa tertibinden de vazgeçmiştir.

Ziya Hurşit'in daha sonra mahkemede anlattıklarına bakılacak olursa suikasttan vazgeçilmesinin asıl sebebi, Bursa'da kalınacak ev ve kılavuzluk yapacak birinin bulunamamasıdır.

Bursa ve Ankara'da yapılmak istenen suikast girişimleri sonuçsuz kalınca, Gazi Paşa'nın İzmir gezisi yapacağı duyuruldu. Bu vesileyle suikastın kesin bir şekilde İzmir'de yapılması kararlaştırıldı.

³³ Engin, *a.g.e.*, s. 34.

³⁴ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 70.

³⁵ Engin, *a.g.e.*, s. 45.

İzmir'deki suikast tertibi ilk aşama olarak Şükrü Bey'in evinde yapıldı. Toplantıya Ziya Hurşit, Abdülkadir, Baytar Rasim katıldılar ve kesin bir kararla Gazi Paşa'nın öldürülmesi kararlaştırıldı.

Suikastlar serisinin en başında olduğu gibi, işin mali yönünü yine Şükrü Bey üstlendi. Ziya Hurşit'e sekiz yüz lira ve altı tabanca verdi.³⁶ Bu tabancalar Şükrü Bey'in İstanbul'daki evindeydi ve Laz İsmail ile Gürcü Yusuf bu silahları alıp, Gülcemal Vapuru ile 10 Haziran tarihinde İzmir'e hareket ettiler.

11 Haziran 1926 tarihinde tertipçiler, dikkat çekmemek için ayrı otellere yerleştiler. Ziya Hurşit, Gaffarzade Oteli'ne, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf da Ragıppaşa Oteli'ne giriş yaptılar.

Bu esnada, suikast planına Sarı Efe Edip de dahil oldu. Ziya Hurşit, Şükrü Bey ve Baytar Rasim'in gönderdiği mektubu Sarı Efe Edip'e verdi. Mektupta bir tütün işinden bahsediliyordu ve Ziya Hurşit, tütün işinin Gazi Paşa'ya yapılacak olan suikast olduğunu söyledi.³⁷ Bunun hemen ardından Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit'i Çopur Hilmi ve Giritli Şevki ile tanıştırdı. Böylece ekip gelişledi ve suikastın hatları belli olmaya başladı.

12 Haziran tarihinde tetikçi kadrosu Karşıyaka'da İdris diye bilinen bir kişinin evine gittiler ve toplantı yaptılar. Alınan karar da suikastın şekline ilave edilmekteydi. Buna göre Gaffarzade Oteli civarındaki tuhafiyeci Nuri Efendi'nin mağazasının yanındaki dar sokağın dönemeci, Gazi Paşa'nın vurulacağı yer olarak belirlendi. Sarı Efe Edip, toplantı sırasında, önceden Giritli Şevki'ye vermiş olduğu iki dinamiti istedi ve bu dinamitler Laz İsmail'e teslim edildi.

13 Haziran günü, tekrar Giritli Şevki'nin evinin önünde toplanıldı ve suikastın şekli üzerinde tartışıldı. Böylece herkese bir görev verildi. Buna göre; Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Ziya Hurşit, önce tabanca ile ateş açacaklar, daha sonra da dinamitleri atacaktı. Çopur Hilmi ve Giritli Şevki ise üç yol ağzında otomobil ile bekleyecekler ve tetikçileri alıp Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız Adası'na gidilecekti.³⁸

Sakız Adası'na gitmek için Şevki'nin ayarladığı motor hacizliydi ve Saruhan Mebusu Abidin Bey, 600 lira vererek hacizi ortadan kaldırdı.

İzmir Suikastı'nın son tertipleri hazırlandığı sırada Gazi Paşa, Bandırma'dan hareket ederek Balıkesir'e gelmişti. Bir gece Balıkesir'de kaldıktan sonra İzmir'e hareket edecekti, fakat bu hareketin gecikmesi, suikastçıları endişeye sevk etti. Sarı Efe Edip ve Abidin Bey'in de İstanbul'a gitmeleri üzerine iyice telaşlanan tertipçilerden Giritli Şevki, İzmir Valisi Kazım Paşa'ya suikastı ihbar etti.³⁹

Bundan sonra, Giritli Şevki'nin ihbar mektubu ciddiye alındı ve 15 Haziran sabahı Ziya Hurşit Gaffarzade Oteli'nde, Laz İsmail ile Gürcü Yusuf Ragıppaşa Oteli'nde, Çopur Hilmi ise Karşıyaka'daki kardeşinin evinde tabancalarıyla birlikte yakalandılar.⁴⁰ (Bkz. Ek-2)

³⁶ Engin, *a.g.e.*, s. 51.

³⁷ Engin, *a.g.e.*, s. 51.

³⁸ Engin, *a.g.e.*, s. 52.

³⁹ Engin, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁰ "Gazi Hazretlerine", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1926.

Ziya Hurşit, ilk yaptığı açıklamada, Gazi Paşa'yı 1925 yılından beri vurmak istediğini söyleyerek, kendisine yardımcı olan herkesin isimlerini iletiyordu.⁴¹

Tetikçilerin yakalanmaları ve akabinde verdikleri ifadelerle birlikte geniş çaplı tutuklamalar da başladı. İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa'nın İstanbul vali ve emniyetine çektiği "Dakika gecikmesi idam sebebidir" ibareli telgrafla birlikte Sarı Efe Edip ve Saruhan Mebusu Abidin Beyler hakkında tutuklama kararı çıkartıldı.⁴² 17 Haziran'da Sarı Efe Edip Bristol Oteli'nde yakalandı. 19 Haziran 1926 tarihinde de Şükrü Bey yakalandı.

Olayın bertaraf edilmesi sonucunda tutuklamalar hızlı bir şekilde yapılıyordu. İstanbul'da Sarı Efe Edip, Baytar Rasim, Abidin Bey, Faik Bey ve Şükrü Bey ilk tutuklananlar arasındaydı. Bu isimler önce Bandırma'ya, ardından trenle İzmir'e götürüldüler.

Tetikçilerin ve tertip ekibinin yakalanmasının ardından, eski Terakkiper-veciler ve İttihatçılar üzerinde de gözaltılar başladı. Eski Maliye Nazırı Cavid Bey, Refet Paşa, Ali Fuad Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Rüştü Paşa, Ergani Mebusu İhsan Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, İsmail Canbulat, Sivas Mebusu Halit Turgut, Erzincan Mebusu Sabit Bey, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey İstanbul'dan Gülcemal Vapuru ile İzmir'e götürüldüler. Cavid Bey dışındaki-ler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarıydı.

Kazım Karabekir ise 19 Haziran'da gözaltına alındı, fakat İsmet Paşa'nın araya girmesiyle serbest bırakıldı.

Olayın duyulması ile İstiklal Mahkemesi derhal toplandı. Mahkeme Başkanlığını Ali Çetinkaya yapıyor, üyelikleri ise Kılıç Ali ve Reşit Galip yürütüyordu.

Ali Çetinkaya, eski bir İttihatçıydı. Balkan çetecilik faaliyetlerinde ve Trablusgarp Savaşı'nda bulunmuştu. Abdülhamid'in sürgüne giderken yanında bulunan Muhafız Birliği'nin üyelerinden biriydi.

Mahkemenin diğer üyesi Kılıç Ali, Kafkas İslam Ordusu'nda, Nuri Paşa'nın emir subaylığını yapmıştı.

Şimdi, Mustafa Kemal'in safına geçmiş İttihatçılar ile geçmeyen İttihatçılar karşı karşıydılar.

Tertipçilerin 15 Haziran'da yakalanmaları basın üzerinden yurda hemen duyurulmadı. Suikastın bahsi bile medyada geçmiyordu. Öyle ki, tertipçilerin İstanbul'dan İzmir'e giderken bindikleri Gülcemal Vapuru'nun, Galata Rıhtımı'ndan İzmir'e yapacağı sefer 17 Haziran 1926 tarihli gazetelerde varken⁴³ (Bkz. Ek-3) suikasta dair hiçbir şey yoktu.⁴⁴

Suikastın hemen duyurulmamasının sebebi, düzenleyecek olan ekibin tamamının ele geçirilememiş olmasındandır. Bununla birlikte İstiklal Mahke-

⁴¹ Engin, *a.g.e.*, s. 53.

⁴² Engin, *a.g.e.*, s. 70.

⁴³ "Türkiye Seyr-ü Sefain İdaresi'nin 17 Haziran 926 Tarihinden 24 Haziran 926 Tarihine Kadar Haftalık Seyir Sefer Pir Gazamı", *Servet-i Fünun*, 17 Haziran 1926.

⁴⁴ Gazetelerin bir çoğunda suikast hemen duyurulmamıştır. Ancak üç gün sonra, Vahdettin Engin'in aktarmasıyla 18 Haziran 1926 tarihinde Ahenk Gazetesi'nde duyurulmuştur. Bkz. Engin, *Hesaplaşma*, s. 61.

meleri'nin toplanıp İzmir'e gelmesiyle beraber, suikast girişimi de kesin olarak basına yansdı.⁴⁵ (Bkz. Ek-4).⁴⁶

18 Haziran 1926 yılında başlayan sorgulamalarda, en önemli bilgileri, suikastın tetikçisi Ziya Hurşit vermiştir. Ali Çetinkaya'nın sorgulaması esnasında Hurşit, Bulgar Çarşısı'nda Abdülkadir ve Şükrü ile olan görüşmelerinden bahsetmiştir. Bu görüşme neticesinde, İzmir'de suikast yapılması kararlaştırılmış ve Ziya Hurşit'e yardımcı olması maksadıyla, Şükrü Bey tarafından Sarı Efe Edip önerilmiştir.⁴⁷ Aynı sorgu esnasında para ve silahları da Şükrü Bey'den aldığı itiraf eden Ziya Hurşit, İzmir'e gelişini de ekleyerek tertibin gidişatını anlatmıştır.

19 Haziran'da Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya verdiği beyanatta, kış ayından beri suikast tertibi içinde bulunduğunu söyleyerek, Ziya Hurşit, Şükrü ve Edip Beylerin şahsi girişimlerden öte bir komite halinde çalıştıklarını söylemiştir.⁴⁸ Buna ilaveten siyasi bir zümrenin hareketi olduğunu söyleyerek, Terakkiperver'e ithamlarda bulunuyordu.

İlk sorgulamaların ve beyanatların ardından 26 Haziran 1926 tarihinde saat 14:00'da ilk duruşma başladı. Elhamra Sineması'nın salonu duruşmalar için ayarlanmıştı. Mahkeme Heyeti, salonun sahne platformuna yerleşmiş, arka tarafa Türk Bayrağı ve Atatürk resmi koyulmuştu. Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, üyeler Kılıç Ali, Reşid Galib ve Savcı Necib Ali Bey platformdaki yerlerini almışlardı. Daha sonra sanıklar getirildi ve iddianame okunarak mahkeme başladı.

Mahkemede ilk yargılanan Ziya Hurşit, daha önce verdiği beyanları değiştirmeden olduğu gibi anlattı. Suikastın nedenini soran Ali Çetinkaya'ya:

"Geçen sene bu vakitler Terakkiperver Fırka feshedilmişti. Eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey ile görüştüm. Abdülkadir esasen Terakkiperver Fırka'nın bu teşkilatla bir şey yapamayacağını söyleyip dururdu. Filhakika başındakiler ya ihtiras ya da kin ve gazez yüzünden birleşmişlerdi. Bir taraftan da fırkalar kapatılıyordu. Hükümet darbesi yapmaktan başka çare olmadığında Abdülkadir ile mutabık kaldım..."

diyerek suikastın asıl gayesini gözler önüne seriyordu.⁴⁹

İkinci sorgulanan kişi ise Gürcü Yusuf'tu. Silahlarla yakalanmasını kabul eden Yusuf, kendisini Ziya Hurşit'in kandırdığını ileri sürüyordu. Silahları İzmir'e bırakıp geri döneceklerini belirterek, suikasttan haberi olmadığını mahkemeye iletti.

Üçüncü tetikçi Laz İsmail de mahkeme heyetine: *"Biz buraya suikasta teşebbüs etmek için gelmedik. Ziya Hurşit'in maiyetinde olarak geldik."* diyerek Gazi Paşa'ya yapılmak istenen suikasttan bihaber olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰

⁴⁵ "İzmir Suikastı", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1926.

⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi* de tıpkı Ahenk gibi 18 Haziran tarihinde bir son dakika haberi geçmiştir. Fakat suikastın beyanatu, 20 Haziran tarihinde Reiscumhur Mustafa Kemal tarafından verilmiş ve gazetelere yansımıştır. Bkz. Engin, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁷ Engin, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁸ Engin, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁹ Engin, *a.g.e.*, s. 107.

⁵⁰ Engin, *a.g.e.*, s. 110.

Son tetikçi Çopur Hilmi de Gaffarzade Oteli'ne gidip Ziya Hurşit ile görüştüğünü ve Gazi Paşa'yı vuracaklarını itiraf etti. Fakat Çopur Hilmi, verdiği bir ayrıntıda kendisinin ateş edecekler arasında olmadığını belirtmiştir.

Tetikçilerin sorgusunun ardından, olayın merkezinde bulunan Sarı Efe Edip, Baytar Rasim, Ayıcı Arif ve Abidin ile Şükrü Beyler sorgulandı. Bu sorgular sırasında Sarı Efe Edip, 15 Haziran'da İzmir'den ayrılıp İstanbul'a gidişinin sebebini, Celal Bayar'a ulaşip onu suikasttan haberdar etmek amacıyla olduğunu ileri sürmüştür. Buna ek olarak Şükrü Bey'i de suikasttan vazgeçirmek amacıyla kendisiyle görüştüğünü mahkeme heyetine söylemiştir.

Baytar Rasim de Şükrü Bey'i öne çıkartarak Gazi Paşa'ya yapılacak olan suikasttan bahsetti. Tıpkı Sarı Efe gibi Rasim de Şükrü Bey'i suikasttan vazgeçirmeye çalıştığını belirterek; "Adamları Edip'e gönderme ve bu fikirden vazgeç." dediğini Ali Çetinkaya'ya iletmiştir.⁵¹

Abidin Bey de sorgusunda, tıpkı Baytar Rasim ve Sarı Efe Edip gibi suikasttan haberdar olduğunu fakat desteklemediğini söyledi. Hacizli motor için para vermediğini de ilave ederek bütün suçlamaları reddetti.

Son sorgulama ise Şükrü Bey'inkiydi. Şükrü Bey, kendisine komplo kurulduğunu ve suikasttan haberi olmadığını söylemiştir. Ali Çetinkaya'nın ısrarcı sorularının ardından Şükrü Bey; "Ben ismimin etrafında iyi kurulmuş bir tuzak görüyorum. Abdülkadir Fırka'yı mahvedecek bir program yapmıştır. Ziya Hurşit'i alet etmiştir. Benim ismimi vermiştir, bu mavalları tutturmuştur." diyerek suikastta parmağı olduğu iddialarını tamamen reddediyordu. Bunun üzerine Ali Çetinkaya, Sarı Efe Edip ve Baytar Rasim'i mahkemeye getirerek Şükrü Bey ile yüzleştirdi. Bu yüzleşmede Sarı Efe ve Rasim, yine Şükrü Bey'i suçlayarak kendisini vazgeçirmeye çalıştıkları iddiasını yenilediler. Ziya Hurşit ve Laz İsmail de Ankara'da suikast için Şükrü Bey ile görüştüklerini yüz yüze de anlattılar.⁵²

Suikastı tertipleyen ekibin sorgusu böylece bitmiş oluyordu. Yargılananların dışında İttihatçıların eski İaşe Nazırı Kara Kemal ve Abdülkadir için de gıyaben yargılanma kararı çıkartıldı.

Suikast ekibinin yargılanmasının ardından, suikast ile alakası olduğu düşünülen Terakkipervercilerin yargılanmasına başlandı.

4 Temmuz 1926 tarihinde başlayan paşaların yargılanması, genel hatlarıyla Terakkiperver üzerinden yürümektedir. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan paşaların birçoğu Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları ve Milli Mücadele kahramanlarıydı. Bu çerçevede değerlendirilince mahkeme, daha nazik ve dikkatli davranmaktaydı.

Yargılanan paşalar arasında Kazım Karabekir, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa Mersinli Cemal ve Ali Fuat Paşa vardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın eski yöneticileri de paşaların yargılanması sırasında mahkeme huzuruna çıkarılmışlardır. Bu isimler; Halis Turgut, İsmail Canbulat ve Hafız Mehmed Bey'dir.

⁵¹ Engin, a.g.e., s. 118.

⁵² Engin, a.g.e., s. 132.

Paşaların yargılanması, genel olarak Terakkiperver üzerinden devam etmiştir. Özellikle Kazım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın meclis dahilindeyken başkanı olması, suikastın fırka nezdinde değerlendirilmesine sebep oluyor ve yargılama bu açıdan devam ediyordu. Ali Fuad Paşa'nın da Terakkiperver Fırka'nın umumi katibi olması, suikast girişiminin yönünü siyasi fırkalara doğru değiştiriyordu. Her iki paşa da suikast ile bir ilgilerinin olmadığını mahkemeye iletiler.

Refet Paşa da Ankara'da yapılmak istenen suikasttan şüphelendiğini ve bunu Rauf Bey'e ilettiğini fakat İzmir'deki girişimden haberi olmadığını mahkemeye söyledi.⁵³

9 Temmuz 1926 tarihinde paşaların yargılanması da son buldu. Mahkemenin olay hakkındaki mütalaası şu yöndeydi: Her şeyden önce suikast için İzmir'e gelip silahlarıyla birlikte yakalananlar kesin suçluydular. Bunun dışında suikast işinin azmettiricileri ve yardımcıları mevcuttu. Bunlar bir örgütler ve en önemli rolü oynayanlar Kara Kemal ve Şükrü Bey'di.⁵⁴

11 Temmuz 1926'da, suikast ekibi mahkemeye getirildi. Suikast ekibinin içerisinde olup ihbar eden Giritli Şevki şahit olarak mahkemeye katıldı. Giritli Şevki, mahkemeye verdiği demeçte, örgütün asıl amacının hükümeti devirip bütün işleri eline almak olduğunu ve bu amaçla Gazi Paşa'nın öldürülmesi gerektiğini söyledi.⁵⁵ Bu demeçle birlikte sanıklar için artık bir kurtuluş yolu kalmıyordu.

Yargılanmaların ve iddianamelerin okunmasının ardından 13 Temmuz 1926 tarihinde bütün sanıklar Elhamra Sineması'nın salonuna toplandı ve karar açıklandı. İstiklal Mahkemesi'nin sonucuna göre, başta tetikçiler olmak üzere 15 kişi idama mahkum edildi. Kara Kemal ve Abdülkadir yakalanamadıkları için idamları ilk aşamada yapılamadı ve 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece yarısından sonra; Şükrü Bey, Sarı Efe Edip, Ayıcı Arif Bey, Abidin Bey, Hafız Mehmed, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Baytar Rasim, Rüştü Paşa olmak üzere 13 kişi idam edildi.⁵⁶ (Bkz. Ek-5)⁵⁷ Suikastın tertibi, gelişimi ve tetikçilerinin yakalanıp idam edilmesi basına, mahkeme kararından sonra yansıtıldı.⁵⁸ (Bkz. Ek-6)

Yargılanan Terakkipervercilerden Kazım Karabekir, Ali Fuad, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar beraat ettiler.

Haklarında 10'ar yıl sürgün verilen Halis Turgut ve İsmail Canbulat karara itiraz ettiler ve yeniden görüşülmesi sonucunda sürgün idama çevrildi.

İdamların büyük çoğunluğu İzmir Hükümet Konağı önünde gerçekleşti ve saat 10'a kadar halka teşhir edildi. Bunun haricinde Ziya Hurşit, suikastı yapmak istediği Kemeraltı Cami'nin köşesine kurulan darağacında idam edildi.

⁵³ Engin, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁴ Engin, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁵ Engin, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁶ "On Üç Suikastçı Ali-Üs Sabah İdam Edildi", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1926.

⁵⁷ Suikastçıların son sözleri ve idamla şekilleri için bkz. Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971, s. 186.

⁵⁸ "Nasıl İdam Edildiler", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1926.

Hakkında gıyabi idam cezası çıkarılan Kara Kemal ise eski mektep arkadaşı Enver Bey'in evinde saklanırken polisler tarafından baskına uğradı. Yakalanmamak için sağ şakağına sıkıdığı kurşunla intihar etti.⁵⁹

Diğer kayıp sanık Abdülkadir ise, uzun süre kaçak yaşayarak ancak 23 Ağustos'ta yakalanabilmiştir. 25 Ağustos tarihinde sorgusu yapılan Abdülkadirdir, 31 Ağustos'u 1 Eylül'e bağlayan gece Cebeci Cezaevi önünde idam edildi.⁶⁰

İzmir Davası, idamların gerçekleşmesiyle son buldu. Fakat Ankara'da, suikastın uzantısı olarak İttihatçılar Davası sürmeye devam etti. Davanın temel noktası, İttihat ve Terakki Devri ile o devrin sorumlularının yargılanmasıydı. Cemiyetin önde gelen simalarından Dr. Nazım ve Mehmed Cavid Bey, yargılananlar arasında en çok dikkat çeken isimlerdi. Cavid Bey, mütarekeden sonra yurt dışına kaçmak ve Berlin'de Enver Paşa ile buluşmakla, Dr. Nazım Bey de Enver Paşa ile işbirliği yapmakla suçlanmaktaydı.⁶¹ Savcı, Dr. Nazım'ın cemiyet tarafından yapılmak istenen suikastla mutlaka ilişkisinin olduğunu savunuyor, Cavid Bey'in ise Kara Kemal şebekesinde bulunduğunu söylüyordu. Aynı şekilde, 15 Temmuz 1926 yılında çıkan Cumhuriyet Gazetesi de haberinde İttihat ve Terakki'nin gizli faaliyeti diye başlık atıyor ve cemiyetin tekrar başa geçmek için suikastı düzenlediğini söylüyordu.⁶² (Bkz. Ek-7)⁶³

İstiklal Mahkemeleri'nin isteğiyle eski İttihatçıların mahkemesi 2 Ağustos 1926 tarihinde başladı. Yargılanan isimlerin tamamı eski İttihatçı ve Fırka içerisinde önemli görevler almış kimselerdi. Bunlar; Cavid Bey, Dr. Nazım, Nail Bey, Hilmi Bey, Küçük Talat Bey, Mithat Şükrü Bey, Azmi Bey, Kör Ali İhsan Bey, Nesimi Bey, Hüseyinzade Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Rasuhi Bey, Hamdi Baba, Hüseyin Cahid Bey, Salah Cimcoz, Vehbi Bey, Hüsnü Bey, Said, Küçük Nazım Bey, İbrahim Ethem Bey yargılanan isimlerden sadece birkaçıydı.⁶⁴

Mahkeme sürecinde özellikle Mehmed Cavid Bey, çok ağır ithamlara maruz kaldı. Milli Mücadele zamanında yurt dışına kaçması ve mücadeleye destek olmaması, kendisine yöneltilen suçlamalardan biriydi. Mahkeme kararında da cezası harpten kaçmak şeklinde okundu.

Sonuç

26 Ağustos 1926 tarihinde, İstiklal Mahkemesi yargılamayı bitirdi ve Dr. Nazım, Mehmed Cavid Bey, Nail ve Hilmi Beyler idama mahkum edildiler. Diğer 37 sanık beraat etti. Böylece 1889 yılından bu yana başlayan İttihatçılık pratikte son buldu.

⁵⁹ Engin, *a.g.e.*, s. 180.

⁶⁰ Engin, *a.g.e.*, s. 276.

⁶¹ Engin, *a.g.e.*, s. 187.

⁶² "İttihat ve Terakki'nin Gizli Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1926.

⁶³ Burada belirtmekte fayda var ki, cemiyet, başa geçme politikasını, Milli Mücadele zamanında da uygulamıştır. İstiklal Harbi'ni, İttihatçı çizgiye sokmaya çalışan Karakol Cemiyeti ve Kara Kemal, bu arzularını gerçekleştirilememişlerdir. Bkz. Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 50.

⁶⁴ Engin, *a.g.e.*, s. 188.

İzmir Suikastı ve ardından başlayan İttihatçılık Davası, kimi açıdan bir hesaplaşma, kimi açıdan da bir güç yarışı olarak nitelendirilebilir. Gerçek şu ki, 1902 yılından beri İttihatçıların kullandıkları şiddet ve ihtilal politikasının bir yansıması İzmir Suikastı'dır. Bir politik ve iç mesele olarak ortaya çıkan durum, 1909 İkinci Jön Türk Kongresi'nden beri devam eden Mustafa Kemal-İttihat ve Terakki çekişmesini zirveye taşımıştır. Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurulan devleti belirli bir politik çizgiye oturtmaya çalışırken, İttihatçılar, eski günlerdeki gibi iktidara tam manasıyla egemen olmak istiyorlardı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, hiç şüphesiz İttihatçılar arasında ihtilal düşüncelerinin canlanmasına sebep olmuştur. Çok partililik ve demokrasi isimlerine uzak olmayan İttihatçıların partisinin kapatılması, Gazi Paşa ile olan sürtüşmeyi had safhaya taşıdı ve bir suikast düzenleme fikri İttihatçıların fikirlerinde yer etti.

Gazi Paşa nezdinde değerlendirecek olursak, 1923 yılından beri İttihatçıların bir tertip yapacağını bildiğinden, bir şekilde onları tasfiye etmeliydi. Bunu, partilerini kapatarak denedi. Bundan sonra da çekişme içerisinde bulunduğu İttihatçıları tamamen uzaklaştırması gerekiyordu. İzmir Suikastı, bunun için bir sebep olmuştur ve İttihatçılar tamamen bertaraf edilmiştir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, Servet-i Fünun.

Basma Eserler

AHMAD, Feroz: *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.

AHMAD, Feroz: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

AKŞİN, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.

ENGİN, Vahdettin: *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

ERMAN, Azmi Nihat: *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.

GOLOĞLU, Mahmut: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

KÜÇÜKKILINÇ, İsmail: *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihatçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

TANSU, Samih Nafiz: *İki Devrin Perde Arkası*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

TEMÖ, İbrahim: *İttihat ve Terakki Anıları*, Alfa Basım, İstanbul 2013.

YURTSEVER, Serdar: *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

ZÜRCHER, Erik: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

